

Budapesti Levéltári Mozaikok
2020/11. szám (régi sorozat 13. szám)
DOI: [10.56045/BLM.2020.11](https://doi.org/10.56045/BLM.2020.11)
ISSN: 2939-6921
URL: <http://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2021/12/10/leveltari-mozaikok-13/>

LUGOSI ANDRÁS

**Statisztika mint biopolitika Budapest
nagyvárossá válásának korában,
különös tekintettel a járványok
problémájára**

Már 1848-ban döntés született Országos Statisztikai Hivatal felállításáról. A rövid életű hivatal 1867-ben éledt újjá, majd 1869-ben megalakult a máig egyetlen városi statisztikai hivatal, a pesti, nagyformátumú Kőrösy Józseffel az élen. Az országos hivatal Keleti Károly vezetése mellett jött létre. A cikk alátámasztja a statisztika, a járványok és a szociális viszonyok 19. századi kapcsolatát, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala és vezetője, Kőrösy József munkássága bemutatásával.

Kulcsszavak: *statisztika, járvány, 19. század, Kőrösy József, társadalomtudomány*

A mai olvasó számára valószínűleg nehéz lenne a statisztikánál érdektelesebb témát szóba hozni. Keveseket hoznak lázba azok a fontos és helytálló megállapítások, miszerint a statisztikai elemzés a társadalom- és természettudományoknak egyaránt alapvető módszerévé vált, továbbá, hogy meghatározó szerepet játszott abban is, hogy a társadalmi tények és folyamatok sajátosságait jól megformált fogalmak és osztályozások segítségével közérthetően meg tudjuk fogalmazni. Ennek okát nyilvánvalóan abban a körülményben kell keresnünk, hogy a statisztikai adatgyűjtés, amely a modern korban a legalapvetőbb eszközévé vált annak, hogy a közvetlen megfigyeléssel nem észlelhető társadalmi viszonyokat megismerhessük, egy hatalmas bürokratikus gépezetet hozott létre, és a modern állam által alkalmazott hatalmi technológiák részévé vált.¹

Éppen ezért lehet meglepő, amikor a Batthyány kormány belügyminiszterének 1848 májusában kelt, az Országos Statisztikai Hivatal felállításáról szóló leiratában hazafiúi bizodalomról és kötelességről olvashatunk. Szemere Bertalan indoklása azonban még szokatlanabb lehet a 21. századi értelmezők számára, amikor úgy fogalmaz, hogy a közigazgatás és a törvényhozás „*csak akkor lehet célszerű, igazságos és áldáshozó, ha honunkat tökéletesen és minden viszonyban ismerjük.*”² Mindebből alighanem az következik, hogy ha pontos képet akarunk alkotni az életviszonyokat minden tekintetben gondosan megismerni törekvő, az igazságos, modern és demokratikus Magyarországot megálmodó 19. századról, akkor a statisztika korabeli intézményesülésére is ki kell terjesztenünk a figyelmünket.³

Az 1848 tavaszán létrehozott, Fényes Elek által vezetett statisztikai hivatal azonban nem bizonyult hosszú életűnek, a forradalmat és a nemzeti önvédelmi harcot leverő orosz katonai intervenció, mint annyi minden mást, ezt is magával sodorta. 1867-ben Gorove István miniszter kezdte el újjászervezni az állami statisztikai adatszolgáltatást, amikor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kebelén belül létrehozta a statisztikai szakosztályt. Ezzel párhuzamosan szintén az ő kezdeményezésére megalakult az *Országos Magyar Statisztikai Tanács* (OMST), amelynek az volt a feladata, hogy figyelemmel kísérje a minisztériumi szakosztály munkáját, javaslatokat dolgozzon ki és irányt adjon működésének.⁴ Két év múlva Pest sz. kir. város közgyűlése 1869. december 2-án megválasztotta Körösy Józsefet a városi statisztikai hivatal igazgatójává, aki december 21-én le is tette a hivatali esküt,⁵ és ezzel megalakult az első és mind máig egyetlen magyar városi statisztikai hivatal is. Amikor 1871. április 18-án az uralkodó is jóváhagyta, hogy a minisztériumi szakosztályból Keleti Károly vezetése mellett létrejőjön az önálló *Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal* (OMKSH),⁶

¹ Hacking, Ian: How should we do the history of statistics? In: Burchell, Graham – Gordon, Colin – Miller, Peter (ed.): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*. The University of Chicago Press, Chicago, 1991. (A továbbiakban: Burchell – Gordon – Miller, 1991.) 181. p.

² BFL IV.1303.f Pest sz. kir. város Tanácsának iratai XI–201/1868 lvt. sz. 1088. p.

³ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy mindennek komoly 18. századi előzményei voltak. Elég, ha csak utalunk a Helytartótanácsnak beküldött éves statisztikai jelentésekre, a II. József-féle 1787-es népszámlálásra, vagy a statisztikával komolyabban is foglalkozni kezdő orvosok munkásságára.

⁴ Megalakulásához lásd: Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Tanács első ülése (1867. július 16-án az Akadémia épületében). *Pesti Napló*, 18. (1867) július 20. 1–2. p.

⁵ BFL IV.1332 Pest sz. kir. város Statisztikai Hivatalának iratai 1/1869 Eredetileg Hajduska Józsefnek hívták. 1869-ben változtatta a nevére Körösire. MNL OL K-150 A m. kir. Belügyminisztérium iratai. 1869–VI–8–9392 1896-ban az uralkodó nemesi címet adományozott neki, inentől kezdve írta y-nal a nevét. Ha Körösy személyéről vagy munkásságáról általában beszélünk, akkor y-nal írjuk a nevét, ha pedig konkrét időponthoz kötődő eseményeket taglalunk, akkor az adott időszakban általa használt névváltozatot követjük.

⁶ BFL IV.1303.f XI–201/1868 457–479. p.

majd pedig Buda, Pest és Óbuda egyesülésével 1873 novemberében a pesti hivatalból *Budapest Főváros* (később *Székesfőváros*) *Statisztikai Hivatala* lett, akkor kialakult az a szervezeti struktúra, amely a 20. század közepéig, a fővárosi hivatalnak a KSH-ba történt beolvasztásáig, meghatározta Magyarországon az intézményesített statisztikai adatgyűjtést. De mi az oka annak, hogy ez az intézményesülés éppen a 19. században a modern nagyvárosok és a modern állam születése nyomán ment végbe?

1. kép. Szemere Bertalan, belügyminiszter leirata Pest város közönségéhez az Országos Statisztikai Hivatal felállításáról. (BFL IV.1303.f XI-201/1868 lvt. sz. 1088. p.)

Egy szóval az a válasz adható erre a kérdésre, hogy a korábban soha nem tapasztalt mértékű népességrobbanás. Fernand Braudel számításai és becslései szerint a világ népessége 1650–1800 között a 465–545 millió közöttire becsült számról kb. 835,5–915,5 millióra növekedhetett. A következő 150 évben aztán ez a valamivel 1 milliárd alatt maradó szám 2,416 milliárdra emelkedett. Az újkorban Braudel szerint a mezőgazdasági konjunktúrák által beindított népességnövekedésnek a klíma ciklikus változásai, valamint a sokszor ezek nyomában járó éhínségek és járványok mindig korlátokat szabtak, és a népességnövekedés ebből a zárt körből csak a modernizációs folyamat beindulásával tudott kitörni 1800-tól, de kisebb mértékben már 1750-től kezdve.⁷ A 20–21. század fordulóján aztán már maga ez a 7,5 milliárdra duzzadt népesség lesz a globális klímaválság legfőbb okozója.

⁷ Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV–XVIII. században. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen.* Budapest, 1985. 35., 42–45., 66–89. p.

Pest népessége is óriási mértékben növekedett a 18. század végétől kezdve. A nem teljesen megbízható források szerint 1780-ban 13.550 lakosa volt a városnak,⁸ és a lakosság 30 évente megduplázódott, de 1840–1870 között a népességnövekedés hajszal híján megháromszorozódott. Az 1870-es népszámlás előtt kormányzati körök éppen azért forszírozták egy önálló városi statisztikai hivatal létrehozását Pesten, mert a 150 ezer lakosúra becsült városban a népszámlálási munkálatok sikeres lebonyolítása nélkül teljesen lehetetlennek tűnt számukra. Végül a census 200.476 lakost talált az ország legnagyobb városában, amely a helyben tartózkodó katonasággal együtt már a 210 ezret is meghaladta. Ha az előbbi számot vesszük alapul, akkor 90 év alatt 14,8-szeres volt a népszaporulat Pesten.⁹ Ha mindezt összevetjük Buda 2,49-szeres és Óbuda 2,18-szoros növekedésével, akkor nem marad semmi kétség, hogy Pesten egy igazi népességrobbanás ment végbe.¹⁰

Rank 1873	Name der Stadt	Einwohner-Zahl
1	London	3,214,707 (1870)
2	Paris	1,889,342 (1867)
3	Constantinopel	1,075,000 (1864)
4	New-York	1,002,260 (1865)
5	Philadelphia	970,000 (1868)
6	Bombay	816,562 (1864)
7	Berlin	702,437 (1867)
8	S. Petersburg	667,026 (1869)
9	Wien	622,007 (1871)
10	Calcutta	616,249 (1866)
11	Liverpool	509,052 (1869)
12	Bangkok	500,000
13	Glasgow	468,189 (1870)
14	Madras	427,771 (1863)
15	Rio de Janeiro	420,000 (1867)
16	Keapel	418,968 (1861)
17	Manchester	374,993 (1870)
18	Moskau	368,103 (1869)
19	Birmingham	369,604 (1870)
20	Baltimore	352,136 (1863)
21	Lyon	323,954 (1866)
22	Madrid	317,217
23	Budapest	300,476
24	Dublin	321,640 (1870)

2. dokumentum. A Kőrösi József által összeállított nemzetközi nagyvárosi statisztika.
Pest, 1873. július.-(BFL IV.1332 606/1873)

⁸ A II. József-féle népszámlálás 20.704 főt számlált össze Pesten 1784–1787-ben. *Az első magyarországi népszámlálás*. Szerk.: Danyi Dezső – Dávid Zoltán. KSH Könyvtára – Műv. Min. Levéltári Osztálya, Budapest, 1960. 368–369. p. Idézi: *Magyar Várostartörténeti Atlasz 5. Buda II. kötet (1686–1848)* Írta és összeállította. Simon Katalin. Budapest, BFL–MTA BTK TI, 2017. 47. p.

⁹ Kőrösi József: *Pest, szabad királyi város, az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Tíz grafikus rajzzal*. Pest, 1871. 3–5. p. (A továbbiakban: Pest, 1871.)

¹⁰ Kósa János: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1937. 7–8. p., Kőrösi József: *Pestvárosi Statisztikai Évkönyv. Első folyam*. Pest, 1873. XI. p. Óbuda lakosságáról csak 1822-től kezdve vannak adataink.

Azt hiszem, hogy a pesti népességszám változás is alátámasztja Michel Foucault tézisét, miszerint a 18–19. században új szereplő lépett színre a politikában, és ez nem volt más, mint a hirtelen nagyra nőtt népesség. Ennek megfelelően kialakult a hatalom egy új, harmadik formája,¹¹ amit a francia szerző *la gouvernementalité*-nek nevezett, amit magyarul azonban jobb híján csak a hatalom gyakorlásától és az uralom fogalmától megkülönböztetett kormányzás kifejezéssel adhatunk vissza, miután anyanyelvünk nem nyújt lehetőséget a kormányzás és mentalitás szavak olyan szójátékszerű kombinációjára, mint a francia kifejezés és annak angol tükörfordítása. A kormányzás célja ettől kezdve a népesség számának növelése, életkörülményeinek fenntartása és javítása (lakhatás, oktatás, közegészségügy stb.), várható élettartamának meghosszabbítása lesz. Azokat a hatalmi apparátusokat, amelyeket ezeknek a céloknak a megvalósításához a kormányzás igénybe vesz, nevezte Foucault összefoglalóan biopolitikának, amelynek egyik legfontosabb eszköze éppen a statisztika lett. A népesség boldogítása céljából a statisztikának kell lépésről lépésre megmutatnia, hogy ezen új entitás életének milyen sajátos szabályszerűségei vannak, pl. milyen halálozási ráták és megbetegedési arányszámok jellemzik. Azt, hogy térbeli kiterjedése révén milyen belső, aggregált hatásokat hordoz magában, legyen szó akár a munka és a gazdagság egymást erősítő spiráljairól, akár a járványokról és a mortalitást is befolyásoló fertőzöttség mértékéről, és végül, de nem utolsósorban azt is, hogy átalakulásai, szokásai és tevékenységrendszerei révén a népesség milyen sajátos gazdasági hatásokat fejt ki.¹²

Kőrösi József, aki biztosítási matematikusként kereste a kenyerét, a Pest városi hivatal szervezésének idején már tagja volt az OMST-nak miután főként a *Pesti Napló*ban megjelent nemzetgazdasági és statisztikai cikkeivel felhívta magára Gorove István miniszter figyelmét. Ráth Károly főpolgármester kérésére 1896-ban írt kézírásos önéletrajzában a következőképpen emlékszik vissza ezekre az időkre. „Bár ezen állás elnyerése egyik fő kívánságomat elégítette volna ki, mégsem tudtam magamat arra elszánni, hogy ezért folyamodjam.”¹³ A Szervezési Bizottmány azonban a három pályázó egyikét sem tartotta alkalmasnak a pozíció betöltésére, ezért dr. Kautz Gyula, egyetemi tanárt, az MTA r. tagját kérte fel arra, hogy tegyen személyi javaslatokat az igazgatói poszt betöltésére.

---

¹¹ Foucault szerint a hatalom két másik formája a szuverén hatalma és a felügyeletnek vagy fegyelmelés. Az előbbihez lásd: Foucault, Michel: Governmentality. In: Burchell – Gordon – Miller, 1991. 87–104. p. Az utóbbihoz vö. Uő.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* 267–311. p.

¹² Uo. 99. p.

¹³ BFL IV.1402.b Budapest Székesfőváros Főpolgármesterének iratai. 361/1896 lvt. sz. 33 p.

Budapest, 1896. január 27-én

Méltóságos Főpolgármester Úr!

Azon megtisztelt felhívásnak, hogy életem pályáját bemutassam, van szerencsém a kívánatokban megfelelni.

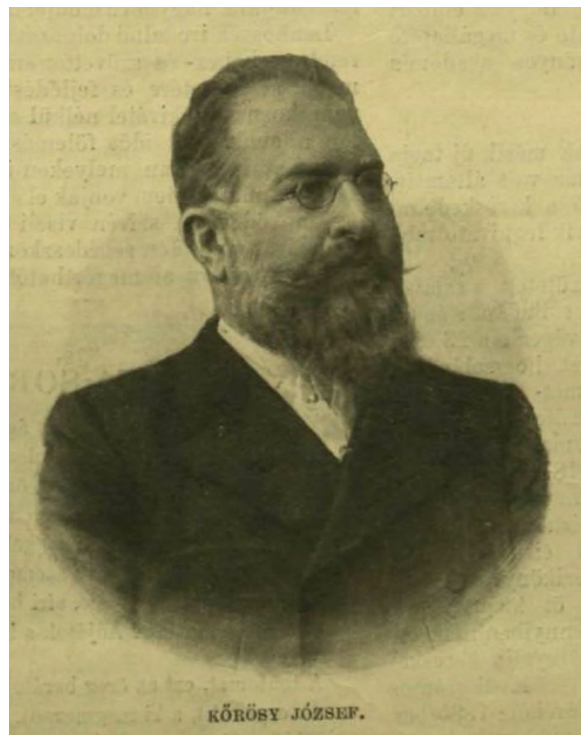
Küldtem Budapeston 1844. április 20-án. Eredeti pályára 1868-ban léptem, mikor b. Kemény főispán felkérésére a Post. Szék. nevű, gazdasági osztálynak asszisztensét állítottam. Később József m. k. kir. kerületi miniszter úr által az Országos Statisztikai Tanács tagjává és jegyzőjévé kineveztettem. Egy évvel utóbb helyet foglaltam az ezentúl általánosan ismert Országos Központi Statisztikai Igazgatóságban.

Köszönettel megemlítem, hogy Pestvára a fellelendő statisztikai hivatalnak igazgatói állására pályázatot bocsátott.

Tisztem állás elnyerése előtt hi hírvánczomat eljuttatta volna ki, még sem tudtam magamat arra elszánni, hogy részt fogyalmoljam. Mindon azon, hogy Post. város törvényhatósága - a pályaművek közt nem veszem megfigyelést, hanem csak a legjobbat választotta - az a szerencsés körülmény, hogy az igazgatói állás betöltése iránt felkérés alapján intézkedjék és minden esetben a kiválasztás feladatát én hoztam intézkedett: a legnagyobb örömmel vállalkoztam ezen, serintem fontos hivatal szerzésére és vezetése. Elgondolom, hogy a helyből úgy működésomnak mint a tudományok némi szolgáltatást tehetek, nem is vettem igényt arra a közönlönyre, hogy eddig elfoglalt állásaimnak egy évi 1600 forinttal díjazott hivattal való fel.

22

3. dokumentum. Kőrösi József kéziratos önéletrajza, 1896. január 27. (BFL IV.1402.b 361/1896 lvt. sz. 33-40. p.)

4. kép. Körösi (1896-tól Körösy) József (1804-1906). ([OSZK DKA-066962](#), részlet)

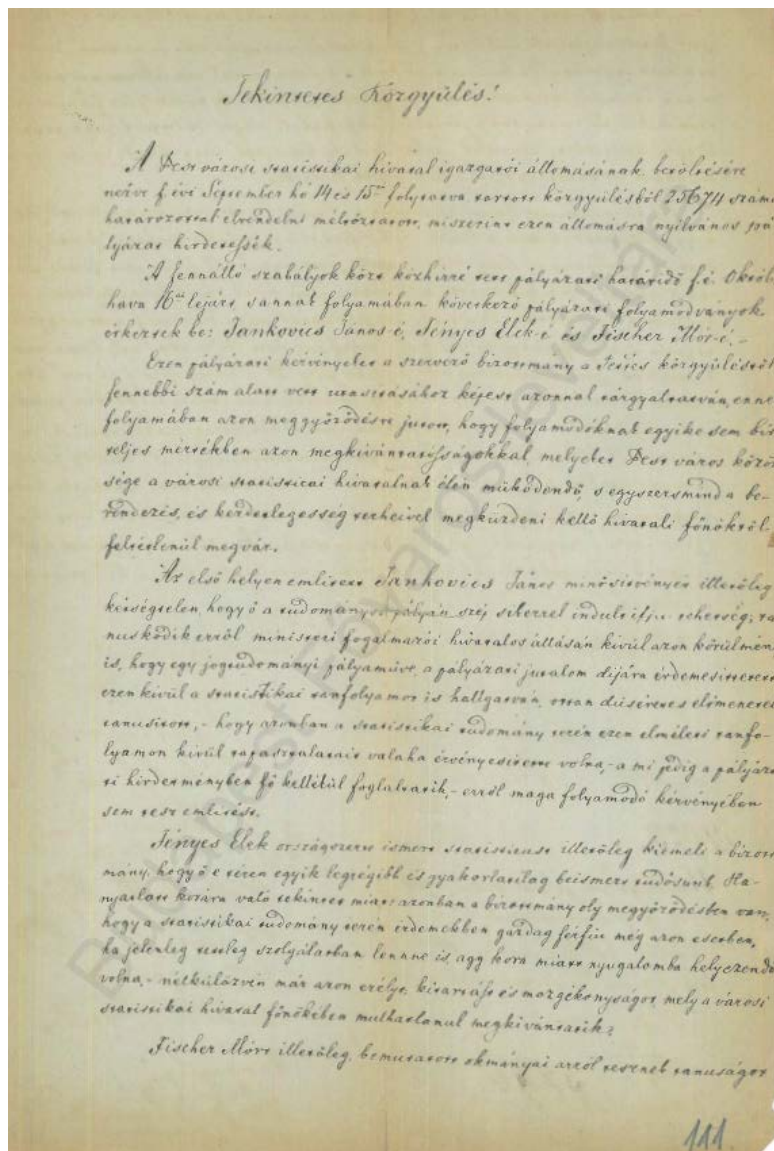
Alulirott a hozzája intézett megjelölt felhívás-
ra, a szerencsés statisztikai hivatal igazgatóját illető-
leg vélemények a következőkben találhatók előtérjé-
ben:

Azon nézetből indulva ki, hogy a próbán lévő el-
tonias, az arval járó nekik méltó nekik égetés nélkül fog-
va, csak egy egyenlőség által tölthetőnek ki kell
töltes, mely gyakorlati tapasztalásból és szerencsés
képességet alapos elvilek ismeretekkel párosítva.
alulirott így van meggyőződve, hogy hazai példák
becsind foglalt igaz levésre mutatkozhat, a ki a nagy
feladat megoldására iránt hely garanciát nyújt.
lat.

Előteremtve azon egy lel jelen férfiók, a ki tehát
elfogadhatóan jöhetre próbára, de más irányban
el foglalt állapánál fogva, e helyütt kombinációba
nem hozható, a kiegészítéssel alulirott a követ-
kező jelen példamunkákat nélné feltérnyelőnek

5. dokumentum. Dr. Kautz Gyula, egyetemi tanár személyi javaslatai a Pest szab. kir. Város Statisztikai Hivatala igazgatói pozíciójának betöltésére. (BFL IV.1303.f XI-201/1868 lvt. sz. 95-96. p.)

Dr. Kautz első- és másodsorban 4-4 jelöltet hozott szóba, és Körösit éppen a nyolcadik helyen említette, mint jeles fiatal író. A bizottmány azonban csak két jelöltet tartott alkalmasnak, Barsi Józsefet,¹⁴ a minisztériumi Statisztikai Szakosztály alkalmazottját, a közoktatási statisztikák szerkesztőjét, és Körösi Józsefet, a 25 éves biztosítási matematikust. S miután előbbi úgy döntött, hogy marad a minisztériumban, utóbbira esett a választás.

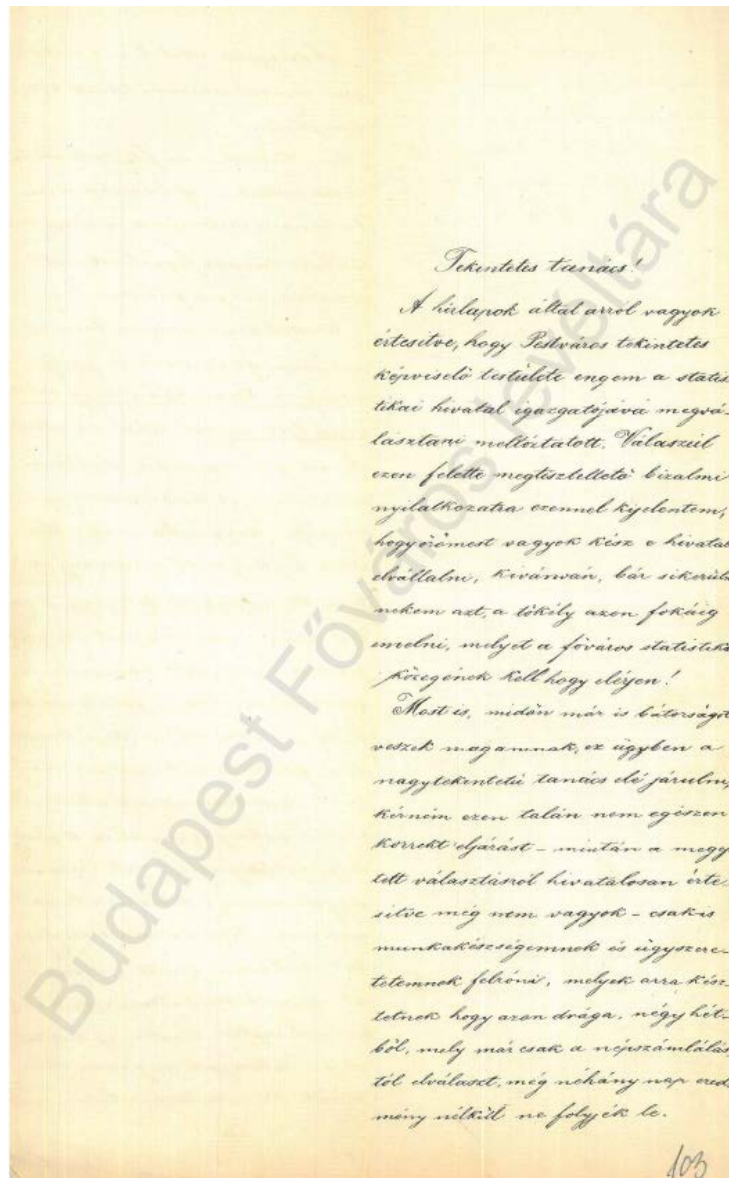
6. dokumentum. A Szervező Bizottmány Körösi Józsefet javasolja Pest szab. kir. Város Statisztikai Hivatala igazgatójának, 1869. november 6. (BFL IV.1303.f XI-201/1868 lvt. sz. 111-114. p.)

A közgyűlés a bizottmány javaslatára meg is választotta Körösit igazgatónak. Az ifjú hivatalvezető minderről a hírlapokból értesülve, már két nap múlva lelkes levelet intézett a Városi Tanácshoz, hogy mivel a népszámlálásig már csak 4 hét van hátra, ő a maga részéről azonnal elutazna Bécsbe és Berlinbe két hétre, hogy az ottani statisztikai hivatalok működését tanulmányozza, és onnan visszatérve december közepén a külföldi tapasztalatok

¹⁴ Barsi József személyére és életútjára lásd Vargha Gyula: *Barsi József emlékezete 1810-1893*. MTA, Budapest, 1897.

felhasználásával fogna hozzá hivatalsszervezői munkájához.¹⁵ Kőrösit azonban egyáltalán nem a szokásos tisztviselői érdek vezérelte ennek a külföldi tanulmányútnak a felvetésekor. Ha az alább mellékelt beadványt alaposabban szemügyre vesszük, akkor sokkal inkább az ifjonti lelkesedés és a küldetéstudat nyomait fedezhetjük fel benne. Tisztában van azzal, hogy az ország első városi statisztikai hivatalát kell felépítenie és mindjárt az ország legnagyobb városában az első magyar állami népszámlálás folyamatát kell levezényelnie, és mindezt nagyon jól akarja csinálni. Mindazonáltal a levelet a Városi Tanács bölcsen irattárba helyeztette, de a tanulmányútra azért lehetőséget nyújtott 1870 márciusában.¹⁶

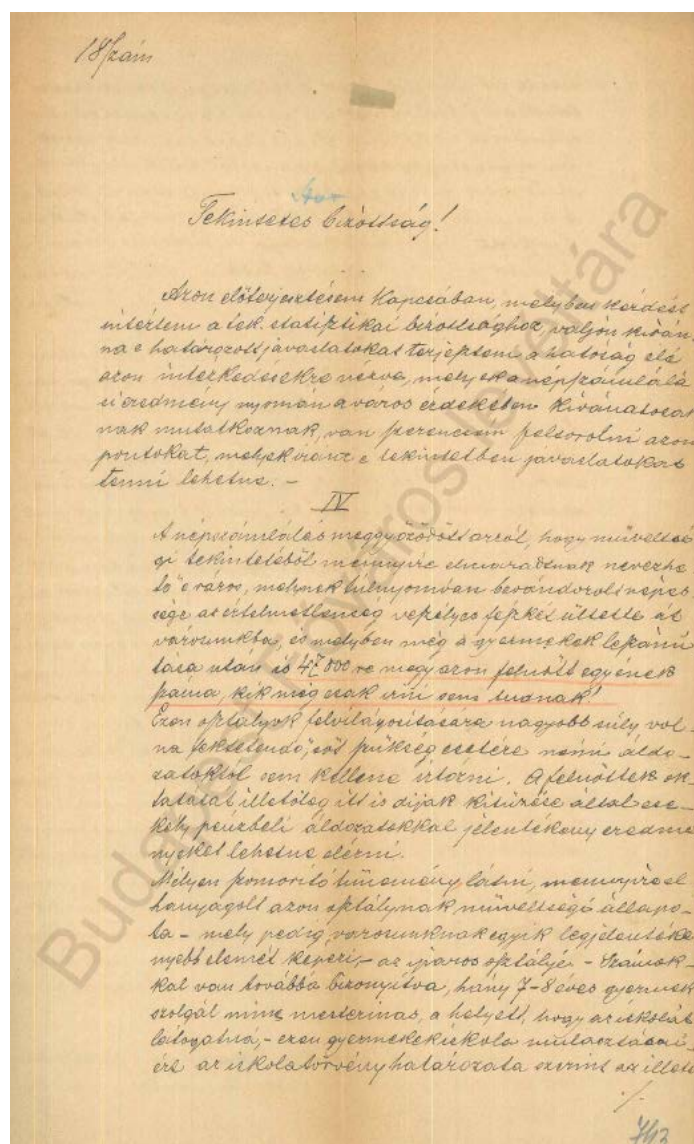
7. dokumentum. Kőrösi József levele Pest szab. kir. Város Tanácsához, 1869. december 4. (BFL IV.1332 Stat. Hiv. 30/1870, IV.1303.f XI-201/1868 103–105. p.)

Kőrösy József személye nagyon szerencsés választásnak bizonyult, és ez már igazgatói működésének első éveiben beigazolódott. Első hivatali évében feldolgozta az 1870-es népszámlálás pesti adatait, amelyet 8 vaskos, könyomatos kötetben tett közzé. Ez a

¹⁵ Uo. 103–105. p.

¹⁶ BFL IV.1332 Stat. Hiv. 30/1870, IV.1303.f XI-201/1868 199–201. p.

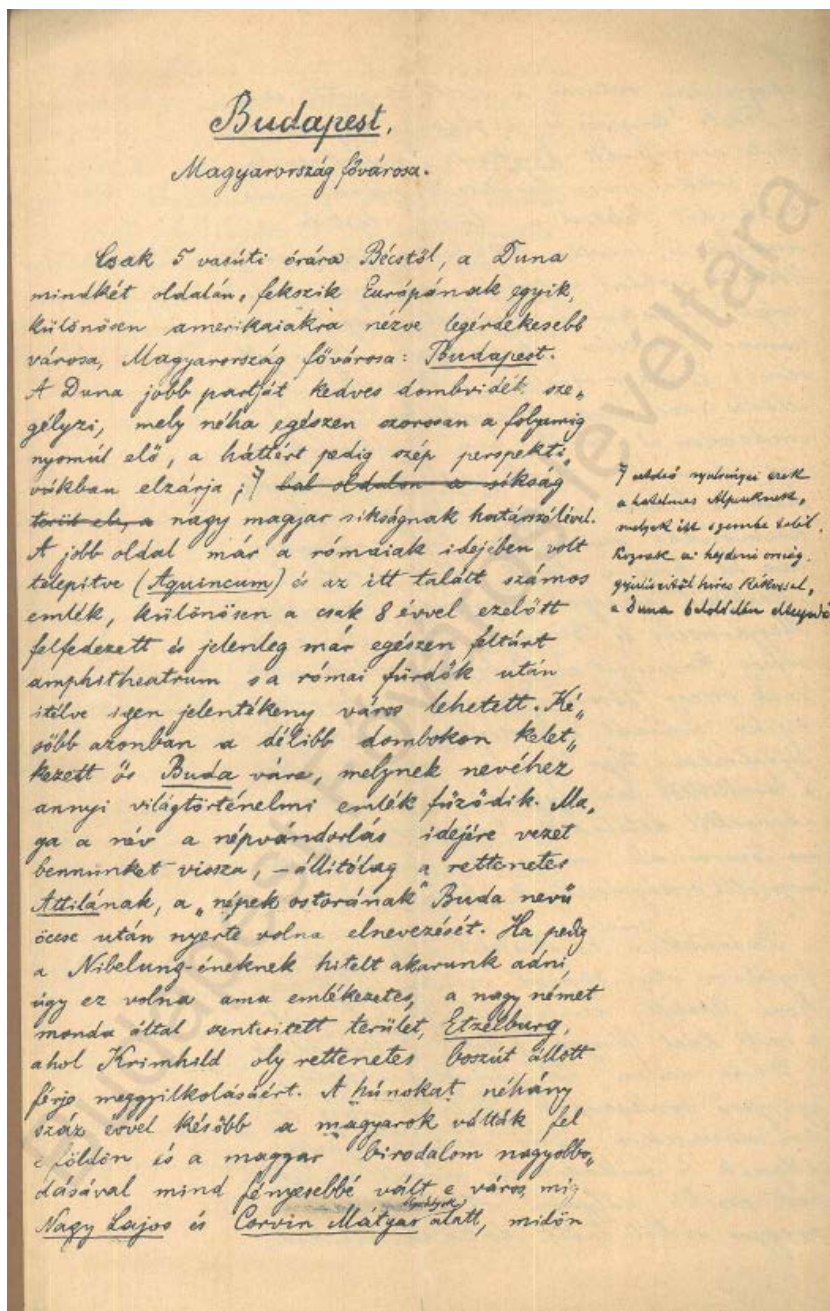

9. dokumentum. Körösi József jelentése a Statisztikai Bizottságnak az írástudatlanságról, 1872. február 29. (BFL IV.1303.f XI-201/1868 lvt. sz. 743-746. p.)

A monográfia német nyelvű kiadásával már külföldön is sikerült figyelmet keltenie. Mással legalábbis nem magyarázható, hogy az orosz vendéglátóktól az 1872-es nemzetközi statisztikai kongresszusra meghívót, és az orosz-magyar határtól érvényes vasúti szabadjegyet kapott az oda- és a visszautazásra. Az ügy dramaturgiájához tartozik, hogy a meghívást éppen néhány nappal azután kapta kézhez, hogy felettesei elutasították a szentpétervári kongresszuson való részvételének támogatását. Körösi újabb beadványát viszont már a Közgyűlés is támogatta, így néhány évvel a kinevezése után az OMKSH képviselői mellett már ő is képviselhette a nemzetközi porondon a hazai statisztikát. A kongresszuson értesült az Oroszországban terjedő újabb kolerajárványról, amelyről Pest városát is sietett értesíteni levélben.

S ezzel elérkeztünk ennek a rövid írásnak az utolsó, de a koronavírus járvány miatt nemcsak legfontosabb, hanem egyszersmind legaktuálisabb témájához, a 19-20. századi biopolitika járvány- és közegészségügyi fejezetéhez. Bár legalább ennyire fontos része volt a fővárosi statisztikai hivatalban végzett munkának a közoktatási helyzetet nyomon követő, a lakás- és épületviszonyokat bemutató, valamint a legkülönbözőbb gazdasági-, kereskedelmi-, ár- és adóügyi statisztikák folyamatos készítése és publikálása, de Körösinek magának az

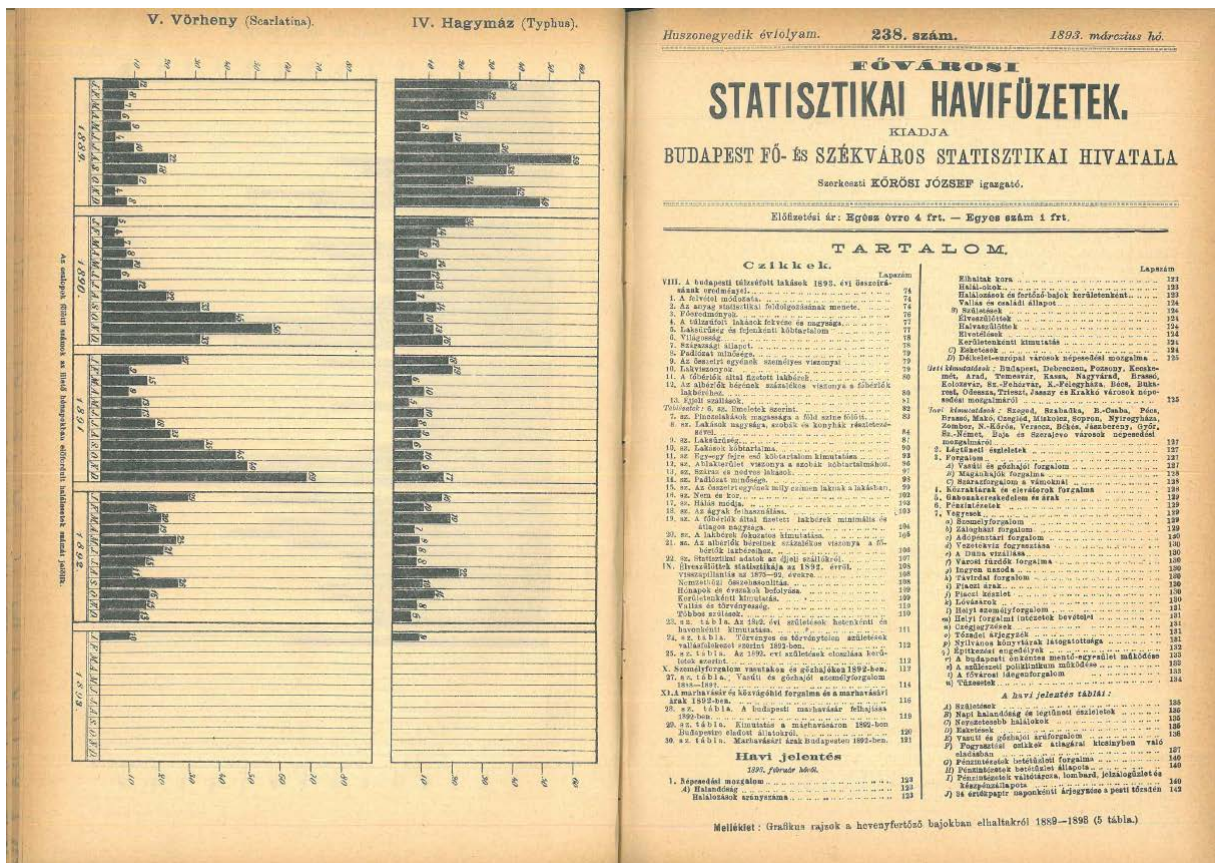
idegenforgalmi statisztika megteremtésében, továbbá az Idegenforgalmi Bizottság tagjaként magának a budapesti turizmus fellendítésében játszott szerepét is ezek között kell megemlítenünk.

10. dokumentum. Körösi József: Budapest, Magyarország fővárosa.
(BFL IV.1407.b VIII-302 kcs./1903)

De a hivatal és vezetőjének működése a legkomolyabb civilizációs hatást a halandósági statisztikákkal gyakorolta a nagyvárosi életviszonyok javítása terén. A fővárosi statisztikai adatszolgáltatás és a helyi közegészségügy fejlődése közötti összefüggések részletes elemzése egy egész monográfiát kívánna, de a kérdéskör alapvonalait röviden ehelyütt is fel lehet vázolni. Budapestnek az ezer lakosra jutó éves halálozási rátája 43 volt a városegysítés korában. Az 1830–1890-es évek között ciklikusan visszatérő kolerajárványok mellett ebben olyan fertőző betegségek játszották az egyik legfőbb szerepet, mint a tífusz, a himlő, a vörheny,

a kanyaró és a hörghurut. Kőrösinek az oltások hasznosságát kimutató statisztikai tanulmányai és könyvei,²² Budapest halandósági viszonyait elemző, általában öt évente publikált monográfiái, és a városi hatóságokat ostromozó, újabb és újabb intézkedések megtételének szükségességére figyelmeztető beadványai mind alapvető szerepet játszottak abban, hogy ez a mutató 1912-ben 18,5-re csökkent. Az első világháború következtében ez az arányszám 1918-ban aztán újra 21,9-re emelkedett, de már 1921-ben újra jelentősen csökkent, ezúttal már 17 alá.²³ Kőrösi mutatta ki az 1872/73-as kolerajárvány éveinek halandósági viszonyainak elemzésekor, hogy ahol egy-két ember lakik egy szobában, ott 100 nem ragályos betegségben elhunyt esetre 20 fertőző betegségben elhalálozott ember jut, míg az 5 fő feletti kategóriában ez az arányszám már 32-re, míg a 10 személy felettiek esetében egészen 79-re emelkedik.²⁴ Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen az ő nevéhez fűződik az 1893-as túlszűfolt lakások és éjjeli menedékhelyek összeírása, és az ott tapasztalt viszonyok részletes elemzése. Az a megállapítása pedig, hogy a túlszűfolttság kritériumát légköbméterben kell megadni, a fővárosi lakásszabály-rendeletben pedig 10 köbméternyi egy főre jutó teret kellene előírni,²⁵ egyszerre tette őt szociális-közegészségügyi reformerré, és a térbeli fordulat előfutárává.

11. dokumentum. Kőrösi József: A budapesti túlszűfolt lakások 1893. évi összeírásának eredményei. (Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek. 21. (1893) 238. sz. (március) 77–78. p.)

²² Kőrösi József: A bécsi oltásellenes iskola és a himlőoltási statisztika. *Orvosi Hetilap* 31. (1887) 3. (június 19.) sz. 45–60. p. Uő.: *A himlőoltás véderejéről. Négy statisztikai tanulmány.* Grill Károly, Budapest, 1897.

²³ Thirring Gusztáv: *Budapest felszázados fejlődése 1873–1923. 12 grafikus táblával.* Budapesti Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1925. 78–79. p. (A továbbiakban: Thirring, 1925.)

²⁴ Kőrösi József: *Pestváros halandósága 1872-ben és 1873-ban, és annak okai.* Budapest, 1876. 123. p.

²⁵ Kőrösi József: A budapesti túlszűfolt lakások 1893. évi összeírásának eredményei. *Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek*. 21. (1893) 238. sz. (március) 77–78. p.

Paradox módon Kőrösy ezirányú munkásságának pozitív hatását láthatjuk abban is, hogy 1906-ban bekövetkezett halála után a hivatal publikációs tevékenységében a halandósági arányszámok alakulásának elemzése, annak jelentős mértékű csökkenésével párhuzamosan, nagymértékben háttérbe szorult. Abban pedig, hogy az 1918-as és 1920-as spanyolnátha járvány, amely globálisan legalább 50 millió ember halálát okozta,²⁶ budapesti áldozatainak számáról máig sem készült érdemi kimutatás, a statisztikának, mint hatalmi technológiának a társadalmi megismerési funkció rovására való megerősödését láthatjuk. Ma még nem tudhatjuk, hogy a koronavírus világjárvány a statisztika két, egymással konfliktusban álló funkciója közül melyiket fogja megerősíteni.

[Lugosi András főlevéltáros](#). Szociológus diplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történeti szociológia szakirányon szerezte. 2003 óta dolgozik Budapest Főváros Levéltárában, statisztikai hivatali és anyakönyvi referens. Az *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv* alapító szerkesztője, a Hajnal István Kör és a Magyar Levéltárosok Egyesülete tagja. Kutatási területe: a 19–20. századi Budapest, a nagyvárosi kultúra és a térbeli konfliktusok története.

Impresszum **Budapesti Levéltári Mozaikok**

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3-5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu

²⁶ Géra Eleonóra: A spanyolnátha Budapesten. *Budapesti Negyed* 17. (2009) 2. (Nyár) sz. 209. p.